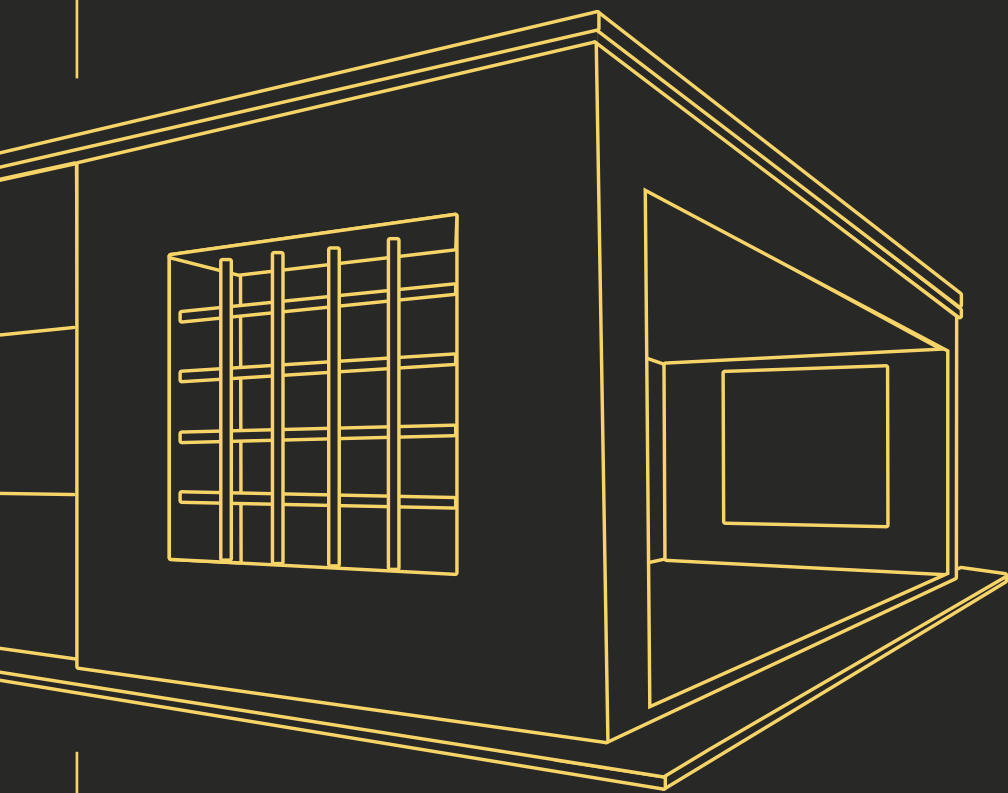

A Nemzeti Gyáspark és a Kisfogház

NÖRI FÜZETEK

A Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) fontosnak tartja a tevékenységi köréhez kapcsolódó helyszínek (nemzeti és történelmi emlékhelyek, nemzeti sírkert, fontos műemlékek), továbbá az emlékezettel és annak ápolásával összefüggő témák bemutatását. Az alsorozatokra tagolódó, egységes megjelenésű kiadványsorozat célja, hogy az érdeklődő közönség számára elérhető áron rövid, ám tartalmas tájékoztatást nyújtson Magyarország kulturális helyszíneiről.

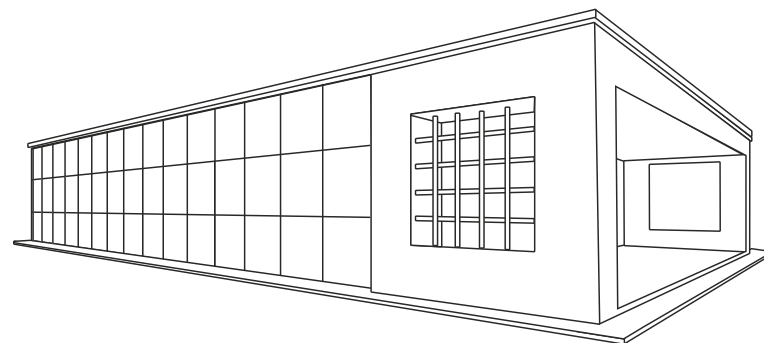
NEMZETI EMLÉKHELYEK SOROZAT

A nemzeti emlékhelyek a magyar történelem legfontosabb helyszínei, az emlékezet egyszerre szimbolikus és valóságos terei. Bár gyakran fontos építészeti alkotások, nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem kiemelkedő történelmi szerepük miatt. Lehetőséget nyújtanak arra, hogy az oda látogatók felidézzék a magyar történelem sorsfordító eseményeit, tragédiáit, dicső pillanatait. Jelenleg tizenhét nemzeti emlékhely található az országban, amelyek jelentőségét az Országgyűlés törvénnyel ismerte el. A Nemzeti Örökség Intézetének egyik kiemelt feladata a nemzeti emlékhelyek ismertebbé tétele, ezt a célt szolgálja a NÖRI FÜZETEK keretében megjelenő alsorozat is, amely a nemzeti emlékhelyeket mutatja be.

Az emlékhelyeket egységes, művészi igénytel megformált sztélék jelölik, amelyek mintegy felkiáltójelként hívják fel a látogatók figyelmét arra, hogy Magyarország és a magyar történelem különleges helyszínein járnak. A sztélén található kettős csomót, azaz a nemzeti és történelmi emlékhelyek közös logóját a magyar királyi jogar tetején található motívum inspirálta. Egyszerre fejezi ki az összetartozást, illetve utal arra, hogy közös feladatunk az emlékhelyek, illetve a múlt értékeinek védelme.

A Nemzeti Gyázipark és a Kisfogház

2	9	8
3	0	0
3	0	1

NÖRI FÜZETEK 5.
[NEMZETI EMLÉKHELYEK]

NEMZETI ÖRÖKSÉG INTÉZETE
BUDAPEST, 2018

Kiadja a

FELELŐS KIADÓ

Radnainé dr. Fogarasi Katalin, főigazgató

SOROZATSZERKESZTŐK

Gyökös Eleonóra
Nagy-Csere Áron
Papp Gábor

SZÖVEG

Nagy-Csere Áron

FOTÓK

Bajory Á. Rita (12–13. oldal)
Jászai Balázs – László János (5. oldal)
Kapusi Zoltán (borítóbelső, 6., 8–9., 10., 11., 15., 16–17., 18. oldal)

TIPOGRÁFIA ÉS TÖRDELÉS

Make IT Online

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS KIVITELEZÉS

Keskeny és Társai 2001 Kft.
1158 Budapest, Rákospalotai határút 6.
Felelős vezető: Keskeny Árpád ügyvezető

Nemzeti Örökség Intézete © 2018

ISSN 2630-8061 (NÖRI FÜZETEK) | ISSN 2630-810X (NEMZETI EMLÉKHELYEK)
ISBN 978-615-5890-03-1

298–300–301

Az Új Köztemető Magyarország második világháború utáni történelmének egyik legfontosabb szimbolikus tere, a nemzeti emlékezet és gyász színhelye, az 1956-os forradalom és szabadságharc mementója. A köznyelvben Rákoskeresztúri temetőként is ismert, valójában Kőbányán található sírkertet 1886-ban nyitották meg, ez az ország legnagyobb területű (mintegy 207 hektár-

ros) temetője, amelyben 301 parcella található. Számsorban utolsó parcellája a leghíresebb, amely a mellette fekvő 298-assal és 300-assal, valamint a közeli Kisfogházzal, a kivégzések egykori helyszínével együtt alkotja a nemzeti emlékhelyet.

A 298-as parcellát 1944-ben kezdték használni, ide kerültek a sírhelyet megfizetni nem tudó szegények hozzátartozói. A második világháborút követően indult meg

A Nemzeti Gyászpark a felújítás előtt, madártávlatból

A 298-as parcella kopjafái

a közeli Kozma utcai börtönben elhunytak és kivégezettek ide temetése, azonban 1952-ig a közsegélyes temetkezés is folytatódott. A 298-as parcellában nyugvók összetétele rendkívül vegyes képet mutat. A közsegélyes eltemetetteken kívül nyugszanak itt népbíróági perekben halálra ítélt háborús bűnösök (sőt valószínűsíthetően főbűnösök is, akiknek jeltelen sírhelyei azonosíthatatlanok; elképzelhető, hogy például Szálasi Ferenc nyilas „nemzetvezetőt” is ide temették), valamint kerültek ide a diktatúra ide-

jén, a különböző koncepciók és jogsértő pereket követően, politikai okokból kivégzett személyek, közöttük – az állampárt belső harcainak következményeként – kommunisták is. (Sok politikai elítélt a börtönben elszenvedett fizikai bántalmazások miatt hunyt el.) Az utóbbiakat sújtó perek áldozatainak egy részét még az 1950-es években rehabilitálták és exhumálták, földi maradványaik a Farkasréti temetőbe kerültek, helyükre pedig néhány évvel később kivégzett ötvenhatos szabadságharcosokat temettek.

A legkorábban megnyitott 298-as parcella helyzete rendeződött legkésőbb. A Politikai Elítéltek Közössége 1992-ben, nem sokkal a 300-as parcella Jovánovics-féle emlékművének felavatása előtt helyezett a sírokra fejfákat, így vizuális megjelenésében a 298-as és a 301-es parcella hasonlóvá vált. Bár korábban többen felhívták a figyelmet a problémára, a 298-as parcellában felállított névsoros emléktábla körül csak 2007-ben robbant ki nagy vita, miután egyértelművé vált, hogy a tábla háborús bűnösöket is „vértanúként” említ. A szakértőkből álló ún. táblabizottság ezt követően megvizsgálta a 298-as és a 301-es parcella emléktábláit, és megállapította, hogy mindkettőn szerepelnek háborús bűnösök és köztörvényes elítéltek. Az érintett személyek nevei már nincsenek rajta a 2009-ben felállított új táblákon, sírjaikról pedig eltávolították a nemzeti jelképeket is.

A 301-es és a 298-as parcella története szorosan egybeforrott, hiszen miután 1952-ben a 298-as megtelt, többnyire a 301-esbe temették a Budapesten kivégzett embereket és a fővárosi büntetés-végrehajtási intézetekben, a rabkórházban és a kistarcsai internálótáborban meghaltakat egyaránt. A zömmel politikai elítéltek között köztörvényes vádak alapján elmarasztaltak is akadnak. Sok politikai elítéltet, főként 1956-ot követően ugyanis köztörvényes bűncselekmény elkövetésének vádjával fogtak perbe,

és az elnyomó rendszer dokumentációja sokszor nehezítette meg egy-egy büntetőügy hiteles rekonstrukcióját, egy-egy személy tevékenységének reális értékelését.

A legnagyobb számban kétségtelenül az 1956-ot követő megtorlás áldozatai nyugszanak a 301-es parcellában, köztük a szabadságharc olyan ismert alakjai, mint a Corvin közti és a Tűztöltő utcai fegyveres felkelők legendás parancsnokai, Iván Kovács László és Angyal István, valamint Tóth Ilona, Brusznai Árpád és Mansfeld Péter. Ide temették Nagy Imre miniszterelnököt, valamint a honvédelmi minisztert, Maléter Pált is. Nagy, Gimes Miklós és Maléter holttestét először a Kisfogház udvarán, kivégzésük helyén temették el 1958-ban, majd 1961-ben teljes titokban, álneveket használva (Nagy Imre helyett Borbíró Piroska) földelték el a 301-es parcella 23. sorába, ahol közel három évtizeden keresztül méltatlan körülmények között, kátránypapírba drótozva nyugodtak. A sírhelyek hosszadalmas azonosítását és az exhumálásokat követő 1989. június 16-i ünnepélyes újratemetés a rendszerváltozás szimbolikus jelentőségű pillanata volt.

A 301-es parcella kollektív emlékezetben betöltött szerepét bonyolítja, hogy 1959/60-ban egykori csendőröket is kivégeztek 1945 előtti tetteik miatt. A parcella halottainak teljes és hibátlan névsorát – a 298-ashoz

Nagy Imre sírköve az áldozatok jelképes síremlékével

hasonlóan – szinte lehetetlen összeállítani, mivel több sírhelyhez nem lehet nevet társítani, az azonosítások sokszor esetlegesek a nyilvántartások megbízhatatlansága miatt.

Az 1950-es években kivégzettek és börtönben elhunytak sírhelyei közül több mint kétszáz más parcellákban található, míg az ötvenhatos szerepvállalásuk miatt kivégzettek közül többeket a 233-as és a 235-ös parcellában temettek el. A 233-as parcellában méltatlan körülmények között nyugvó szabadságharcosokat 2014-ben a 300-asba helyezték át, köztük két közismert ötvenhatost, a Szabad Nép székházában működő fegyveres csoport vezetőjét, Dudás Józsefet és a Széna téri felkelők parancsnokát, Szabó Jánost, vagyis „Szabó bácsit”.

A temető gyászparcellái a rendszerváltás idején váltak emlékezetpolitikai színterekké. A 301-es parcellában látható 301 darab egyedi faragású fejfá 1989-ben került a helyére. A fejfákat az 1956 emlékeztetének felélesztésében élenjáró INCONNU művészcsoport tagjai készítették és helyezték el. A radikális ellenzéki művészek már 1988 tavaszán készítettek egy Pro Patria-fejfát, amelyet június 16-án akartak felállítani a 301-es parcellában, de a rendőrség elko-bozta tőlük. A később visszakapott fejfát az INCONNU 1988. november 4-én, a szabadságharc bukásának évfordulóján állította fel. Az állampárt szétesését mi sem

mutatja jobban, mint az, hogy a következő év tavaszán mindenféle engedély nélkül helyezték el a ma is ugyanabban a rendben álló fejfákat, amelyeket teherautón vittek a temetőbe, miközben javában folyt az állami ünnepséghez szükséges tereprendezés.

A 300-as parcellát a politikai változások közepette, 1989-ben vették használatba. A június 16-án a Hősök terén felravatolt újratemetettek közül négyen kaptak itt díszsírhelyet: Gimes Miklós, Maléter Pál és Szilágyi József, valamint a börtönben tisztázatlan körülmények között elhunyt Losonczy Géza. A későbbiekben nemcsak

más parcellákból, hanem más temetőkből is helyezték át ide 1956-hoz kötődő embereket. Itt látható a Jovánovics György alkototta elemi erejű emlékmű, amelynek alapkövét Nagy Imre újratemetésének napján tették le. A Jovánovics által „Halálműnek” nevezett metafizikai emelkedettségű alkotás koncepciója – a pályázati kiírásnak megfelelően – a Tűzoltó utcai felkelők legendás parancsnokának, Angyal Istvánnak a búcsúmondatán alapszik: *„Nagy rusztikus kő legyen a csőcselék emléke.”* A teljes egészében a művész által tervezett 5300 m²-es területen megépült emlékmű két fő részből áll, ezeket a 45 méteres Bánat Út köti össze.

Jovánovics György emlékművének Nekropolisza, mögötte a rusztikus kő

A Nyitott Sír és a Bánat Út

A Nyitott Sír közepén egy 1956 milliméter magas fekete hasáb áll, amit Jovánovics egy húsz évvel ezelőtti interjúban a következőképpen értelmez: *„A halál, a halott ember, a halott, legyőzött ország, vagy a halott forradalom mint elvont fogalom van megjelenítve egy geometrikus testben, tisztán a fekete szín-
nel és az évszámot misztifikáló, felmagasztosító megoldással.”* A Nyitott Sírtól a Bánat Út vezeti az emlékezőt a monumentális rusztikus kövekből megépített Nekropoliszhoz, amelyről a művész így nyilatkozik: *„Tehát ha a Nekropoliszig elmegyünk, többé-kevésbé végigjárjuk azt az utat, amelyet a halottakkal végigjártak holtukban. Ez az a fájdalmas út, amely a temetőből – a Nyitott Sírtól – újra a temetőbe visz: a tiszta temetésig. Mert rendeztek ezeknek az embereknek, negyven évvel a haláluk után, egy új, igazi temetést. Ez történik meg a Nekropoliszon. Kezdődik ezekkel a durva kövekkel, melyek egyszerre jelentik a börtönt, a templomot, a ravatalozóhelyet, a halotti várost. Fölötte lebeg, a semmiben, valami irreális, könnyű túlvilágban, sok-sok tonnából egy fehér szarkofág. Ez a Hősök terén épült ravatal megörökítése.”*

KISFOGHÁZ

Az egykori Királyi Országos Gyűjtőfogház 1896-ban kezdte meg működését a kőbányai Kozma utcában. Alapítása óta speciális funkciója a különböző büntetés-végre-

A Kisfogház emlékhely belső tere

hajtási intézetek közötti fogolyszállítások biztosítása, ebből ered köznyelvi elnevezése, a Gyűjtő. A Wagner Gyula által tervezett, közel hét hektárnyi területen fekvő, 800 személy befogadására alkalmas épületegyüttes kora egyik legmodernebb büntetés-végrehajtási intézetének számított, a fegyház- és börtönrészleg 600 magánzárkát, míg az úgynevezett Kisfogház 68 magánzárkát és 156 közös zárkát foglalt magába.

A Kisfogház eredetileg a fogházbüntetésre ítélték elhelyezésére szánt, különálló, kétemeletes épület volt, amely a második világháborút követően vált szélesebb körben is ismertté. A népbíróóság által háborús vagy népellenes bűntettek elkövetése miatt halálra ítélt foglyok tekintélyes részét a Gyűjtőfogházban őrizték, sokukat a Kisfogház udvarán végezték ki, majd tetemüket a szomszédos Új Köztemetőbe szállították. Általában a hosszabb büntetésre ítélt személyek kaptak helyet a Kisfogházban, mindemellett 1947-ben mintegy fél-száz háborús bűntettek elkövetése miatt halálra ítéltet tartottak itt fogva. Ők a többi elítélttel nem érintkezhetek, és kizárólag külön sétálhattak az épület udvarán, ha arra engedélyt kaptak.

A kommunista hatalomátvételt követően „a Párt öklének” is nevezett, Péter Gábor vezette Államvédelmi Hatóság, vagyis az ÁVH

irányítása alá került az egész intézmény, ide vitték a politikai foglyok jelentős részét, a halálos ítéleteket pedig többnyire a Kisfogház udvarán hajtották végre.

A Kisfogház létszáma 1950 és 1953 között volt a legmagasabb, ekkor a magánzárkák rendszerét sem tudták teljes mértékben fenntartani. A cellák közül a legnagyobb 6x5 méter alapterületű volt, a zsúfoltság miatt az is előfordult, hogy egyszerre több mint 10 embert zártak ide. A „T” alakú épület hosszanti szárnyában elhelyezett cellák egy részét jelölték ki a halálraítéltek számára, a velük szemközt lévő zárkákat pedig siralomházzá alakították. A Kisfogházban mérnöki és fordító irodát is berendeztek, ahol a megfelelő képzettségű foglyokat dolgoztatták.

A Sztálin halála utáni, 1953 nyarán kezdődő változásoknak köszönhetően folyamatosan csökkent a politikai elítéltek száma Magyarországon, az enyhülés részeként a Gyűjtőben is visszaállították a foglyok korábban elvett kedvezményeit, de a politikai visszarendeződés nyomán, 1956 februárjára újra megteltek a börtönök, hozzájárulva ezzel a társadalmi feszültségek növekedéséhez.

A Kisfogház az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő kádári megtorlás fő helyszínévé vált hírhedté. A halálos

ítéleteket legtöbbször az udvaron hajtották végre. A 298-as, a 300-as és a 301-es parcellák, valamint a Kisfogház története tehát szorosan összefügg egymással, azonban utóbbi jelentősége csak kevésbé ismert. Az ezredfordulón az egykori halálraítélte, Fónay Jenő kezdeményezésére emlékhelyet alakítottak ki a Kisfogházban, amelyet 2001 óta a nagyközönség is látogathat.

LÁTOGATÓKÖZPONT

2014. június 16-ára, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének 25. évfordulójára a Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) szakmai irányításával megújult a gyászpark teljes zöldfelülete és a Jovánovics-féle emlékmű, a munkálatok második ütemében pedig elkészült a látogatóközpont, amely

A Nemzeti Gyászpark a felújítás után

2016 novemberében nyitotta meg kapuit az érdeklődők előtt. A Markó Béla építész által megálmodott, a temetői térbe szervesen illeszkedő épület egy növényvel benőtt, „rejtett doboz”. Küldetése a parcellák és a bennük nyugvók történeteinek bemutatása és az emlékeztetés.

A Miniszterelnökség által finanszírozott beruházás második ütemének központi eleme a fogadóépület kialakítása volt. A látoga-

tóközpont nem múzeumnak épült, hanem azzal a céllal, hogy jelenlegi ismereteinknek megfelelő tudásanyaggal egészítse ki ezt az érzelmekre ható emlékhelyet, hogy megnyugtatóan tisztázza a bonyolult jelentéstartalmakat hordozó parcellák és a bennük nyugvók történetét, illetve rávilágítson a problémákra is, hiszen a gyászpark mellett felállított márványablák névsorai többször is viták keresztjüzebe kerültek az elmúlt két és fél évtizedben.

A méltó emlékeztést, a kegyeletadást 1989-ig szinte lehetetlenné tette, hogy a titokban eltemetett halottak jelöletlen sírjaira nem emeltek hantot, azok besüppedtek, évtizedekig méltatlanul „homorultak”. Erre utal a látogatóközpont jelmondata: „Hol sírjaik homorultak.” A nyílt közbeszerzés keretében elkészült épület műszaki átadása határidőre, 2016. október 15-ére megtörtént. A négy parcellát, benne a látogatóközpontot is a NÖRI üzemelteti.

A tartalomfejlesztés véleményezésére a NÖRI főigazgatója, a látogatóközpont megvalósulásáért felelős Radnainé dr. Fogarasi Katalin ad hoc bizottságot hozott létre, a leginkább kompetens intézmények részéről szakértők felkérésével. A bizottság történész testülete öt tagból áll, ennek elnöke Földváryné Kiss Réka, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnöke, további tagjai pedig Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója (jelenleg főigazgató-helyettese), Zinner Tibor, a Veritas Történetkutató Intézet kutatócsoport-vezetője, Rainer M. János, az OSZK 1956-os Intézet osztályvezetője és Gyarmati György, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (azóta nyugalmazott) főigazgatója.

Nem csupán a holttestek és a sírhelyek esetében nagy a bizonytalanság, hanem sokszor az elhunytak szerepét, tevékenységét illetően is. Komoly problémát jelent, hogy sok politikai elítéltet köztörvényes bűncselekmény elkövetésének vádjával fogtak perbe, ítélték el, és az elnyomó rendszer dokumentációja megnehezíti egy-egy büntetőügy hiteles rekonstrukcióját, egy-egy **sze-**
mély tevékenységének reális értékelését.

Könnyen előfordulhat, hogy ártatlan emberek is közönséges bűnözőkként tűnnek fel az iratokban, ha a korabeli jegyzőkönyveknek hitelt adunk, ezért nagyon óvatosan, távolságtartással vizsgáljuk a forrásokat.

A Nemzeti Gyászpark Látogatóközpont a nemzeti emlékhelyet megjelölő sztélével

A látogatóközpont belső terében látható fotómontázs a „homoruló sírokról”

Nagyon sok esetben csak azt tárhatjuk fel a levéltári dokumentumok alapján, kit milyen bűncselekmény vádjával ítélték el, a múlt valósága azonban hozzáférhetetlen marad.

A Nemzeti Gyászpark Látogatóközpont honlapja részben a lmazza a helyszínen is megtekinthető multimédiás tartalmakat (archív filmfelvételek, videók, do-

kumentumfilmek, interjúk hangfelvételei), illetve az elhunytak életrajzeit. Az érdeklődők a 301.nori.gov.hu oldalon a nyitvartársról és a helyszín megközelíthetőségéről is találhatnak információt. **A belépés ingyenes, de csoportok részére az idegenvezetés előzetes regisztrációhoz kötött. Jelentkezni a +36-70-663-4790 és a +36-1-896-3874 számon vagy a 301.nori.gov.hu/hu/ido-pontfoglalas/new oldalon lehet.**

NÖRI FÜZETEK

MEGJELENT

1. Az Apponyi-hintó [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
2. Fiumei úti sírkert [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
3. Mohács [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
4. Széphalom [TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]
5. A Nemzeti Gyászpark és a Kisfogház [NEMZETI EMLÉKHELYEK]

TERVEZETT MEGJELENÉSEK

6. Batthyány-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
7. Deák-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
8. Kossuth-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
9. Salgótarjáni utcai zsidó temető [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
10. Pannonhalma [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
11. Az Országház és környéke [NEMZETI EMLÉKHELYEK]
12. Sárospatak [TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]
13. Vizsoly [TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYEK]
14. Az első világháborús emlékmű [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]
15. Ganz-mauzóleum [FIUMEI ÚTI SÍRKERT]

Megvásárolható a Fiumei úti sírkert Infópontjában, illetve egyes emlékhelyeken.

Az Új Köztemető félreeső sarka a közeli Kis-fogházzal, az egykori kivégzések legfőbb helyszínével együtt nemzeti emlékhely: a magyar történelmi emlékezetre máig ható események, a második világháború, a kommunista diktatúra, 1956 és 1989 mementója. A három parcella nemcsak a nemzeti dicsőség és gyász színhelye, hanem a szégyené is.

A kivégzett, meggyilkolt, rabságban elpusztult hősök és ártatlan áldozatok mellett háborús és köztörvényes bűnösök is nyugszanak a sok esetben még ma is névtelen sírokban. A méltó emlékezést, a kegyeletadást 1989-ig szinte lehetetlené tette, hogy a titokban eltemetett halottak jelöletlen sírjaira nem emeltek hantot, azok besüppedtek, évtizedekig méltatlanul „homorultak”.

NEMZETI
EMLÉKHELY

[NEMZETI EMLÉKHELYEK]